

GAB AKADEMİ

Cilt/Vol: 3 Sayı/Num: 1
Haziran/June 2023

ISSN 2792-0194

1940'Dan Günümüze Azerbaycan-İran Münasebetleri

Azerbaijan-Iran Relations From 1940 To The Present

Elif Yıldız YÜCE

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Genel Türk Tarihi Doktora Öğrencisi.

elifyildizyucee@gmail.com / 0000-0001-8093-8039

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 28.04.2023

Accepted / Kabul Tarihi: 06.06.2023

Published / Yayın Tarihi: 27.06.2023

Pub Date Season / Yayın Sezonu: June / Haziran

Volume/ Cilt: 3 Issue/ Sayı: 1 Pages/ Sayfa: 78 - 93

Öz

Jeostratejik açıdan tarihî bir öneme sahip iki ülke olan İran ve Azerbaycan’ın uluslararası münasebetleri dikkat çekici boyutta sürmektedir. Bu sebeple söz konusu çalışmada her iki ülke arasındaki münasebetlerin tarihi seyri incelenecektir. 1813 Gülistan, 1828 Türkmençay antlaşmalarıyla başlayan ikili ilişkiler dengeleri bir hayli değiştirmiştir. 1940 sonrası Birleşik Azerbaycan söylemlerinin yankılanıp, Milliyetçilik şuurunun ivme kazanmasıyla yer yer gerilimin tırmandığı dikkate alınarak iki ülke arası münasebetler çalışmanın ana temasını oluşturmaktadır. Oldukça hareketli bir diplomasiye sahip olan Azerbaycan’ın Ermenilerle olan mücadeleleri esnasında bilhassa Ayaz Mutallibov dönemine denk gelen I. Karabağ Savaşı, Hocalı Katliamı ve Şuşa’nın işgali gibi tarihi olaylar esnasında İran’ın Ermeni yanlı tavırlar sergilemesinin her iki ülke münasebetine zarar verdiği aşikârdır. Ayrıca Ebulfez Elçibey döneminin Milliyetçi söylemlere tanıklık etmesiyle ve “Kurtarıcı Lider olarak görülen Heydar Aliyev döneminde ikili ilişkilerin geliştirilmeye çalışılması iki ülke arası diplomasiyi uluslararası arenada da hareketli kılmıştır. İlham Aliyev döneminde ise II. Karabağ Savaşı’nın yaşanması ve İran’ın tutumunun Ermeniler lehine değişmesi dikkate değerdir. Bu sebeple söz konusu çalışmada 1940’dan başlayarak SSCB sonrası Ayaz Mutallibov hükümetinden, İlham Aliyev dönemine kadar Azerbaycan-İran ilişkileri jeopolitik, ekonomik işbirlikleri, siyasi, soyo-kültürel antlaşmalar boyutunda tarihi kronolojiye göre incelenecektir.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan, İran, Dış Politika, Ekonomi, Siyasî, Sosyo-Kültürel.

Abstract

The international relations of Iran and Azerbaijan, two countries with geostrategic historical importance, continue to a remarkable extent. For this reason, the historical course of the relations between the two countries will be examined in this study. The bilateral relations, which started with the 1813 Gulistan and 1828 Turkmenchay treaties, changed the balance considerably. The relations between the two countries constitute the main theme of the study, taking into account that the tensions in places escalated with the reverberation of the discourses of United Azerbaijan after 1940 and the acceleration of the nationalism consciousness. It is obvious that Iran’s pro-Armenian attitudes during the historical events such as the First Karabakh War, Khojaly Massacre and the occupation of Shusha, which coincided with the period of Ayaz Mutallibov, especially during the struggles of Azerbaijan, which has a very active diplomacy, damaged the relations between both countries. In addition, the period of Ebulfez Elçibey witnessed the Nationalist discourses and the efforts to develop bilateral relations during the period of Heydar Aliyev, who was seen as the “Liberating Leader,” made the diplomacy between the two countries active in the international arena. In the period of İlham Aliyev, II. It is noteworthy that the Karabakh War took place and Iran’s attitude changed in favor of the Armenians. For this reason, in this study, starting from 1940 after the SSCB government of Ayaz Mutallibov to the period of İlham Aliyev, Azerbaijan-Iran relations will be examined in terms of geopolitical, economic cooperation, political, socio-cultural agreements, according to historical chronology.

Keywords: Azerbaijan, Iran, Foreign Policy, Economy, Political, Socio-Cultural.

Giriş

Jeostratejik açıdan mühim iki ülke olan İran ve Azerbaycan'ın tarihi önemi günümüzde hâlâ devam etmektedir. Jeopolitik konumları da her iki bölgeyi gözde kılmaktadır. Bu iki ülkeden İran; Basra Körfezi, Umman Denizi, Hürmüz Boğazı ve Hazar Denizi'ne yakınlığından ötürü stratejik öneme sahip bir Ortadoğu ülkesidir. İran'ın Basra Körfezi yanındaki önemli ülkelerden biri olması, doğal ve beşeri unsurlarına da ayrıcalık katmaktadır. Kara sınırı neredeyse 8731 km olan,¹ 26 eyaletten, 591 kentten, 647 ilçeden ve 2191 tane köyden oluşan İran,² günümüzde Türkiye, Irak, Azerbaycan, Pakistan, Ermenistan, Türkmenistan ve Afganistan ile sınır komşusudur. Mezhebi Şii olan İran'ın resmi dili ise Farsçadır.³ Öte yandan İbn-i Fakih'in Berde ve Zencan arasındaki Memleket diye tasvir ettiği, El Biruni'nin de Ermenistan'dan Sisian, Debi ve Nahçıvan'ı dâhil ettiği Azerbaycan ise bir Güney Kafkasya ülkesidir.⁴ Yüz ölçümü 86.600 km² olan Azerbaycan'ın güneyinde İran, doğusunda Hazar Denizi, kuzeyinde Rusya Federasyonu bulunurken, batıdan ise Ermenistan ve Gürcistan bulunmaktadır. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin kara bağlantısı sayesinde de Türkiye ile komşudur. Resmi dili Azerbaycan Türkçesi olan bu ülke zengin yer altı ve yer üstü kaynaklarının yanı sıra Hazar kıyısında bulunmasından ötürü ve hidrokarbon kaynaklara sahip olmasıyla da jeostratejik bir önem taşımaktadır.⁵ Coğrafi konumları göz önünde bulundurulduğunda her iki ülke arasındaki münasebetlerin jeostratejik boyutu oldukça önem arz etmektedir.

1. Çarlık ve Bolşevik Rusya Dönemleri; Azerbaycan'ın Statüsünün Belirlenmesi

Jeopolitik konumu Azerbaycan'ı tarih boyunca güçlü devletlerin ilgi odağı kılmıştır. Özellikle XVIII. asrın ilk yarısında İran'ın işgallerine maruz kalarak Safeviler Afşarlar ve Kaçar Hanedanlığı dönemlerinde yöneticileri Türk kökenli olmasına rağmen Türk nüfusundan arındırılmak istenmiştir. 1723-1726 yıllarında başlayan ve bağımsızlık elde edinceye kadar Çarlık Rusya'nın yayılma politikaları neticesinde bu topraklardaki siyasi hareketlik bağımsızlık sonrasında da sürmüş ve yankısı günümüzde hâlâ devam etmektedir. Rusya bu toprakların güneyini ele geçirmek isterken, İran'ın da Rusya'dan geri kalır yanı yoktur. Osmanlı Devleti'nin gücünün zayıfladığı bir dönem olması sebebiyle de siyasi bir otorite boşluğu yaşanmıştır.⁶ Öte yandan Azerbaycan, Rusya ve İran için tampon bir ülke statüsündedir. Çünkü bu coğrafyanın her bir yanı hazine kadar değerlidir.⁷ Nitekim Azerbaycan-İran diplomasisinin hareketliliği de buna bağlıdır. Bu hareketlilik XIX. yüzyılda Rus yayılcılığı neticesinde dönemin başlıca hadiseleri ile daha belirgin bir hâl almıştır. 1813 yılında Azerbaycan topraklarında İran-Rus savaşlarının yaşanması ve Karabağ'a bağlı Gülistan'da imzalanan antlaşmanın sonuçları bugüne dek sürmüştür. Bu antlaşma Azerbaycan'ı ikiye bölmüştür. İran-Rusya arası

1 İran Eğitim Araştırma ve Planlama Kurumu, İran Coğrafyası, Tüm alanlar (Teorik-Teknik ve Mesleki-Önlisans), İran Coğrafyası - 10. sınıf, lise 2. dönem – 11 sınıf ortası, (Tahran: İran Ders Kitabı Basım ve Yayın Şirketi 2016), 2.Baskı, 17-19.

2 Ali Kafkasyalı, İran Coğrafyasında Türkler, (İstanbul: Bilge Oğuz Yayınevi 2011), 51.

3 Zeki Koday, "İran'ın İdari Coğrafya Analizi", *Doğu Esintileri Dergisi*, sy.12, (2020):144.

4 Ahmet Zeki Velidi, *Azerbaycan'ın Tarihi Coğrafyası* (Bakü: Türkçeden Azerbaycan Diline Çev. Budad-Vaqif Piriyevev, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Tarih Enstitüsü 2009), 13-14.

5 DEİK (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu), "Azerbaycan Ülke Bülteni", (Deik: Türk-Azerbaycan İş Konseyi, 2013), 1-3.

6 Arazoğlu, *Kısa Azerbaycan Tarihi*, Bütöv Azerbaycan Kütüphanesi Tarih Serisi (Bakü: Bütöv Azərbaycan Birliyi Trz), 91,95.

7 Z.E.Cavadova, *Şimal-Garbi Azerbaycan (Tarihi-Demografik Araştırma)*, (Bakü: Bakü Devlet Üniversitesi Tarih Fakültesi, İlim Şurası, 1999), 4.

anlaşmazlıkların devam etmesi üzerine İran, Rusya ile Tebriz'e bağlı Türkmençay 'da 1828'deki mübadeleyi imzalamak zorunda kalmış ve bu topraklar İran-Azerbaycan arasında tekrar taksim edilmiştir.⁸

1829 Edirne Antlaşması sonrasında ise Rusya'nın etkisiyle İran'da yaşayan Ermeniler zorla İrevan merkez olmak üzere Azerbaycan topraklarının da bulunduğu Kafkasların güneyine yerleştirilmişlerdir. Rusya, Azerbaycan'a karşı İran ile ortak bir tutum sergilemesine rağmen her iki devlete karşı bölgede nüfuz sağlamayı hedeflemiştir. Öte yandan Ermeniler de burayı yurt tutup burada devletleşme gayesi taşımaktaydılar. Dolayısıyla Karabağ, Zengazur, İrevan, Nahçıvan ve Göyce gibi bölgelerde Türklerin azınlık olarak kalmalarını sağlamışlardır. 18. asır itibariyle Karabağ'ın coğrafi konumu hem Rusya'nın hem de İran'ın ilgisini çekmiştir.⁹

İran, Kuzey Azerbaycan'ı kaybettiğini kabullenmiş, 1907'de bu topraklar İngiltere ve Rusya arasında taksim edilerek kuzeyi Rusya'nın, güneyi ise İngiltere'nin kontrolüne geçmiştir. Azerbaycan hanlıkları ise bağımsızlıklarını kaybetmiş olup Çarlık Rusya tüccarlarının ve sanayicilerinin hammadde ve satış merkezine dönüşmüştür. 1913 yılı itibariyle artık yeni bir oluşum göze çarpmaktadır. Azerbaycan'da Halk Cumhuriyeti Dönemi ile beraber Türkçülük ideolojisinin yükselişe geçtiği, Şii fikrinin etkisiz kalıp bağımsız ve millî bir kimliğe doğru seslerin yankılandığı bir sürece girilmiştir. Bu dönemde sadece siyasal bölünmüşlük değil, fikrî ayrılıklar da dikkat çekmekte ve Güney Azerbaycan'a ilgi daha çok artmaya başlamıştır. 7 Kasım 1917 Bolşevik İhtilali sonrasında Azerbaycan'ın bağımsızlığı milli şura tarafından kabul edilirken (28 Mayıs 1918) İran, kurulacak yeni ve bağımsız bir Azerbaycan Cumhuriyeti'nin, kendi sınırları içerisindeki Güney Azerbaycan için tehlike arz edeceği düşüncesiyle bu karara olumsuz yaklaşmıştır.¹⁰ Görüldüğü gibi Azerbaycan'ın kuzeyindeki Ruslaştırma ve güneyindeki Farslaştırma politikaları¹¹ Türk milliyetçiliğinin artması üzerine etkisini kaybetmeye başlamıştır. Fakat bu durum Rusya'dan çok İran Molla yönetimini rahatsız etmiştir. Bilhassa Azerbaycan ve Osmanlı arasında 4 Haziran 1918'de imzalanan "Dostluk Antlaşması" İran tarafından Azerbaycan Türklerinin yaşadığı kuzeybatı İran topraklarına yönelik bir tehdit olarak algılanmıştır.¹²

İran Büyükelçisi Mirza Mahmut Han ve Azerbaycan Dışişleri Bakanı Alimerdan Bey Topçubaşov 16 Kasım 1918'de İstanbul'da görüştikleri esnada İran heyeti Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanımayacağını alaycı 8 Gülistan Antlaşması ile (1813); Bakü, Şirvan, Gence, Şeki, Derbend, Karabağ, Talış Ruslara bırakılırken, Türkmençay Antlaşması ile (1828); Aras Nehri'nin kuzeyinde yer alan Nahçıvan, Revan (Erivan) ve Gence Ruslara, Azerbaycan'nın güneyinde kalan topraklarının 2/3'lik kısmı ise İran'a bırakılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Azer Aliyev, *Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Dış Politikasının Oluşturulması Ve Azerbaycan-İran İlişkilerinin Siyasi Ve Askeri Boyutu*, (İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 10. Öte yandan Kaçar Hanedanlığı ve Çarlık Rusya dönemlerine denk gelen bu hadiseler aslında sancılı dönemlerin de başlangıcı sayılmaktadır. Çünkü Rusya-İran ilişkilerinde bozulan dengeler tamamen Azerbaycan'a yansımıştır. Yapılan antlaşmalar neticesinde siyasal açıdan bir bölünmüşlük yaşayan sadece İran değildir. Azerbaycan hanlıklarının Rusya tarafından işgali 1813 Gülistan Antlaşması ile son bulmuşsa da 1828 Türkmençay Antlaşması ile Nahçıvan ve Erivan'ın da Rusya'ya bırakılması hem İran'ı hem de Azerbaycan'ı siyasi açıdan bölmüştür. Daha fazlası için bkz. Gültekin Habibli, *Güney Kafkasya'da Güvenlik Bağlamında İran-Azerbaycan İlişkileri*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013),18.

9 Adalet İbadov, *Azerbaycan Dış Politikasında Karabağ Sorunu Ve Ermeni Sorunu: Çözümler Öneriler*, (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), xvii-xviii.

10 İstanbul'da bulunan İran Konsolosluğu, Azerbaycan tarafından takdim edilen bağımsızlık beyannamesini reddetmiş ve "Azerbaycan" adlı bir devleti tanımadıklarını bildirmiştir. Daha fazlası için bkz. Habibli, *Güney Kafkasya'da Güvenlik Bağlamında İran-Azerbaycan İlişkileri*, 19-21.

11 İbadov, *Azerbaycan Dış Politikasında Karabağ Sorunu Ve Ermeni Sorunu: Çözümler Öneriler*, 7.

12 Aliyev, *Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Dış Politikasının Oluşturulması Ve Azerbaycan-İran İlişkilerinin Siyasi Ve Askeri Boyutu*, 14.

ve küçümseyici ifadelerle belirtmiştir. Osmanlı ordusu Mondros Mütarekesi gereğince İran ve Kafkas topraklarından geri çekilirken, İran hükümeti Kafkasya İslâm Cumhuriyeti'ne bağlı faaliyet yürüten konsoloslugu derhal kapatmıştır. Kısacası İran, bu süreçte bağımsız bir Azerbaycan Cumhuriyeti kurulmasını desteklememekle birlikte kurulsada dahi bu devleti tanımayacağı hususunda ısrarlı bir politika gütmüştür. Birinci Dünya Savaşı'nın sonlandığı aynı günlerde, İtilaf devletlerinin politikalarında ön planda olan Ermeniler ise Fransa, Rusya gibi hamileri tarafından Güney Kafkaslarda bir devlet olmakla ödüllendirilmişlerdir.¹³ Bu da Azerbaycan için başlayan bir diğer tehlikenin Ermeniler olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Birinci Dünya Savaşı'nın başlattığı konjonktür, artık bağımsız devletler ideolojisini uyandırmıştır. Her iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin seyri İngiltere Başbakanı D. Lloyd George'nin 19 Ekim 1919 Avam Kamarası konuşmasında Azerbaycan'ın bağımsızlık isteğini haklı bulmasıyla bir nebze de olsa değişmiştir. İran, 18 Ocak 1920 Paris Konferansı sonucu bağımsızlığı tanınan Azerbaycan ile 19 Mayıs 1920'de bir dostluk antlaşması imzalayarak, bağımsızlığın tanınması yönünde ılımlı tutumlar sergilemeye başlamıştır. Bu doğrultuda hem Bakü'de hem de Tahran'da her iki ülkeye ait konsolosluklar teşkil edilerek, Adil Han Ziyaadhanov'a Tahran'da Azerbaycan'ın ilk diplomatik elçi görevi tevdi edilmiştir.¹⁴ Nitekim her iki ülke arası diplomatik temaslar olumlu seyrederken 30 Ekim 1922'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin resmen kurulması (SSCB), Azerbaycan'ın bağımsızlık yolundaki hedeflerine tekrar gölge düşürmüştür.

2. Bağımsız Bir Azerbaycan Kimliği Oluşması Yolunda İran Dış Politikası

28 Nisan 1920'de Bakü'de Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin ilan edilmesi ve 30 Ekim 1922'de SSCB'nin yani Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin resmen kurulması ile yeni bir döneme girilmiştir. Fars etkisinin geri planda kaldığı, Türk milli geleneklerinin ve İslâmî kaidelerin yasaklanıp, ibadethanelerin yıkıldığı, devlet resmî dilinin Rusça olarak değiştirildiği, yabancı ulusların Azerbaycan coğrafyasına getirildiği ciddi bir asimilasyon süreci başlamıştır.¹⁵ Azerbaycan İnkılap Komitesi'nin de kurulmasıyla, iç-dış politika dâhil, savaş ve orduya dair tüm kararlar Sovyetlere bağlı halk komiserlikleri veya Narkomnatlar denilen bir kurula devredilmiştir.¹⁶

Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı ve buna bağlı olarak dış temsilciliklerin kapatılmasıyla Azerbaycan'ın Tebriz ve Enzeli konsoloslukları tüm yetkilerini Sovyet Rus Konsoloslugu'na devretmiştir. Sovyetler dönemi Azerbaycan-İran ilişkilerinde gündemi meşgul eden konular ise daha çok sınır ihlalleri, Lenkaran ve çevre illerdeki hukuka aykırı eylemler ve bunlara benzer mevzulardan oluşmaktadır. Bu süreçte Azerbaycan, Rusya için Orta Doğu'ya kadar yayılabileceği bir üs, İran ise müttefik olarak görünmüştür. 25 Nisan 1926'da Kaçar Hanedanlığı son bulup, Pehlevi ailesinden Rıza Pehlevi İran şahı olmuştur. Fakat İkinci Dünya Savaşı'na denk gelen 1940'lı yıllarda ülkesini Rusya ve İngiltere hegemonyasından korumak isteyip bu doğrultuda Alman istihbaratçıları dahi ülke sınırlarına kabul etmişse de Sovyetler İran'ın kuzeyini, İngilizler ise Körfez taraflarını

13 İran Büyükelçisi ve Azerbaycan Dış İlişkiler Bakanı'nın arasında gerçekleşen şu konuşma İran'ın bağımsız ve güçlü bir Azerbaycan istemediğini tekrar gözler önüne sermektedir: "Siz devletinizi "Azerbaycan" olarak adlandırmakla İran hudutlarında bulunan şimdiki Azerbaycan'a ilişkin iddiada da mı bulunuyorsunuz?" (Ayrintılı bilgi için bkz. Habibli, *Güney Kafkasya'da Güvenlik Bağlamında İran-Azerbaycan İlişkileri*, 21).

14 Aliyev, *Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Dış Politikasının Oluşturulması Ve Azerbaycan-İran İlişkilerinin Siyasi Ve Askeri Boyutu*, 16.

15 İrade Nuriyeva, *Azerbaycan Tarihi (En Kadim Zamanlardan XXI. Asrın Evvellerine Dek)*, (Bakü: Azerbaycan Respublikası Tahsil Nazırlığı, Mütercim, 2015), 259, 265.

16 Heslen Geniyev, *Azerbaycan Tarihi (En Kadim Zamanlardan XXI. Asrın İlk yıllıklarına Dek)*, (Bakü: Elm ve Tahsil Neşriyyatı, 2019), 381.

kontrol altına almışlardır. Bunun üzerine kendisi görevden geri çekilmiş ve yerine oğlu Muhammed Rıza geçmiştir. Ancak bu kez yeni kurulan ve Azerbaycan Türklerine yönelik baskıcı bir rejim olan Şah Muhammed Rıza'nın yönetimi Güney Azerbaycanlıları pek de memnun etmemiştir. Çünkü Rıza Şah, modern ve ulusal bir İran kimliği oluşturmayı hedefleyip bu doğrultuda kararlar almıştır. Bu bağlamda etnik kimliklere ait kıyafetleri yasaklamış, dinsel yapıya karşı mücadele edip, bölgesel ayrışmaları da ifna etmek istemiştir. Nitekim bu durum İran topraklarındaki Azerbaycan Türkleri arasında huzursuzluğa sebep olmuştur.¹⁷ Azerbaycan halkı Pehlevi rejiminin baskısına maruz kalmışsa da Sovyetler, İran'ın kuzey sınırlarını kontrol altına alınca İran'ın hem Orta Asya hem de Kafkasya ile olan bağlantısı zayıflamıştır. İran ise ilgisi kesilen bu bölgelerde yaşanan hadiselerle Sovyetler'in iç sorunu muamelesi yaparak aldırış etmemeye başlamıştır. 1945 yılında Sovyetler, İran'ı kuzeyden işgal etmekle kalmamış, “özerk bir Azeri ve Kürt” söylemleriyle de gündeme gelmişlerdir. Bu da SSCB'nin İran'a yönelik oluşturduğu tehdidin boyutunu gösterirken İran'ın da Soğuk Savaş döneminde Batı'ya yönelmesini tetiklemiştir.¹⁸

Rusya ve İngiltere, İran petrolü üzerine ihtilafa düşerken, Cafer Pişeveri öncülüğünde Güney Azerbaycan'da kurulan Azerbaycan Demokrat Partisi, Güney Azerbaycan Türkleri ile harekete geçmiştir. Öncelikleri Türkçe eğitim veren okulların açılması ve Güney Azerbaycan'ın İran'dan ayrılması olmuştur. Bu taleplerin İran hükümeti tarafından reddedilmesi üzerine, 11 Kasım 1945 tarihinde yine Pişeveri tarafından bu kez Azerbaycan Milli Hükümeti kurulmuştur. İran hükümeti tarafından bu gelişme kabul görmemiş, Azerbaycan Türkleri ise kısa süreli direnişler neticesinde bölgede kontrolü sağlamışlardır.¹⁹ 12 Mart 1947'de başlayan Soğuk Savaş Dönemi'nde Azerbaycan'ı uluslararası diplomaside Moskova yönetimi temsil ettiği bilinmektedir. Ayrıca daha evvel de belirtildiği gibi bölgede bir etnik unsur olarak bulunan Ermeniler ise 20. yüzyılın ilk yarısına kadar Rusya'nın ve İran'ın yürüttüğü politikaların etkisiyle demografik açıdan bir yükseliş olanağı bulmaya başlamışlardır. Çünkü 23 Aralık 1947 tarihinde Sovyetler tarafından resmî olarak yayınlanan 4083 sayılı karar neticesinde “Büyük Ermenistan” projesi için harekete geçilmiştir. Azerbaycan yönetimi Ermenilerin Azerbaycan'ın batısına ve Karabağ'a göç etmelerine karşı çıkmasına rağmen karşı koyacak güçte de değildi. Bu sebeple bölge halkı yüzyıllarca yaşamış oldukları toprakları terk etmeye mecbur bırakılmışlardır. Onlardan boşalan yerlere ise böylece Ermeniler yerleştirilmişlerdir.²⁰

Diğer ülkelerle iletişim sağlamasına imkân tanınmadığı bu dönemde Azerbaycan, sadece kültürel işbirlikleri yapabilmiştir. Bu durum demokrasi ve ulusal bağımsızlık mücadelesine yol açmıştır. Öte yandan yeni kurulan Azerbaycan Milli Hükümeti de otonom bir yönetim mücadelesi vermiştir. Bu dönemi özetleyecek en iyi şey İran'ın bu durumu bütünlük ve varlık sorunu olarak kabul etmesi, SSCB'nin ise bu süreçten faydalanmaya çalışmasıdır. Azerbaycan Demokrat Partisi ise bu süreci tamamen bir istiklal mücadelesi olarak görmüştür. İran yönetimi tarafından bu mevzu Birleşmiş Milletler'e taşınarak uluslararası bir problem haline gelmiştir. İran yönetimi Moskova yönetimini kendi iç işlerine karışma iddiasıyla bu hadiselerin müsebbibi olarak tüm yükü tamamen SSCB'ye yüklerken, ABD, bu mevzunun BM'de çözülmesinden yana olmuştur. SSCB orduları 1921'de Rus-İran 1942 'de ise SSCB-İngiltere-İran antlaşmalarının bir gereği olarak bu top

17 Habibli, *Güney Kafkasya'da Güvenlik Bağlamında İran-Azerbaycan İlişkileri*, 25-26.

18 Bayram Sinkaya, İran'ın Kafkasya Politikası, Kafkasya'da Değişim Dönüşüm Avrasya Üçlemesi III, Der. Mustafa Aydın, (Ankara: Nobel Yayınları, 1. Basım, 2012), 231.

19 Aliyev, *Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Dış Politikasının Oluşturulması Ve Azerbaycan-İran İlişkilerinin Siyasi Ve Askeri Boyutu*, 25.

20 Beşir Mustafayev, “Ermeni Devlet Terörünün Eseri: 26 Şubat 1992 Hocalı Soykırımı Üzerine”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, c.8, sy. 29, (2011): 25.

raklarda bulunduğunu belirtmişse de İran Başbakanı Kavvam es-Saltane'nin Moskova'ya giderek Stalin ile yaptığı görüşme neticesinde Moskova, Güney Azerbaycan meselesini İran'ın bir iç sorunu olarak görmüştür. Akabinde Kızıl Ordu'yu 24 Mart 1946 tarihi itibarıyla bölgeden tahliye etmiştir. İran ve Güney Azerbaycan arasında yapılan görüşmeler neticesinde 13 Haziran 1946'da antlaşmaya varılmış fakat bazı maddeleri kabul etmesinin ardından Başbakan Cafer Pişeveri istifa etmiştir. Bu olayın ardından Azerbaycan Milli Hükümeti, Milli Şura olarak devam etmiştir.²¹

3. Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Dış Politikasında İran

Güney Azerbaycan'da olası bir devlet kurulması ve SSCB topraklarında bulunan Azerbaycan ile birleşme ihtimali, Moskova ve İran yönetimini daima tedirgin eden bir mevzu olmuştur. Bu meseleyi kökten çözmek amacıyla merkezi yönetimin emrine riayet eden İran hükümeti derhal askeri taarruzda bulunarak 11 Aralık 1946'da saldırıya geçmiş ve bu saldırı neticesinde çok sayıda Azerbaycan Türkü hayatını kaybetmiştir. İran yönetimi bir daha özgürlük düşüncelerine mahal verilmemesi adına okullarda dahi Türkçe eğitimi yasaklayıp her türlü önlemi almıştır. Her iki ülke arasındaki bu gerginlikler 1979 İran Devrimi'ne kadar devam etmiştir.²² 1991 yılında SSCB'nin dağılması ile bölge diplomasisinde yeni bir sürece girilmiştir. SSCB'nin bölgeden çekilmesi üzerine iki yeni aktör olan Türkiye ve İran, bölgede yeniden aktif olmuşlardır. Çünkü gerek Rusya'yı gerekse İran'ı endişe ettiren tek şey bu bölgedeki Türk varlığı olmuştur. Ayrıca bölgede olası bir NATO varlığı Rusya kadar İran'ı da rahatsız eden bir başka unsur olmuştur.²³

3.1 Bağımsızlık Sonrası Dış Politikada Azerbaycan: Ayaz Mutallibov'dan Haydar Aliyev'e Azerbaycan-İran Diplomasisi

18 Mayıs 1990 tarihinde Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin son, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı olarak seçilen Ayaz Mutallibov döneminde Azerbaycan diplomasisi, henüz Moskova'dan bağımsız değildir. Bu sebeple Mutallibov'un dış politikada çok aktif olmadığı dikkate alınırca İran ile ilişkilerde de çok hareketli bir dönem yaşanmadığı aşikârdır. Fakat yine de Mutallibov, Nahçıvan'ın ulaşımı da dâhil olmak üzere çoğu problemi çözüme kavuşturarak, İran'a yönelik bir tehdit algısına mahal vermemek adına Tahran'a heyetler göndermiştir. Nitekim bu dönemde Azerbaycan tarafından İran'a herhangi bir karşıtlık gözlemlenmemiştir.²⁴ Öte yandan SSCB'den ayrılmamaya yönelik politikalar yürüten Mutallibov'un, Sovyet iktidarını muhafaza etmek için bu maksatla hareket edenlerle aynı safı tuttuğu bilinmektedir.²⁵

İran bu dönemde 1990'da başlayıp, 1992'de adeta bir savaşa dönüşen Karabağ sorunu karşısında Azerbaycan-Ermenistan arasında tarafsız görünen bir tutum sergilemeyi tercih etmişse de Ermenistan'a destek

21 İran Başbakanı Kavvam, Moskova'da Stalin ile yaptığı görüşmede Petrol imtiyazı verilmesi hususunda mutabakata varmıştır. Nisan 1946'da imzalanan beyannamenin 2. Maddesine göre, "Azerbaycan Hakkındaki Meseleye Dair" diye bir başlık açılmıştır. İran Hükümeti ve Azerbaycan halkının kanunları dikkate alınarak Azerbaycan halkının menfaatine uygun kararlar verilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca İran ve Azerbaycan arasındaki mutabakatta Başbakan Pişeveri, Güney Azerbaycan askerlerinin İran ordusuna dâhil olmasını, gelirlerinin ¼'ünün merkezi yönetime verilmesini kabul edip ardından istifa etmiştir. (Daha fazlası için bkz. Habibli Güney Kafkasya'da Güvenlik Bağlamında İran-Azerbaycan İlişkileri, 28-35).

22 Habibli, Güney Kafkasya'da Güvenlik Bağlamında İran-Azerbaycan İlişkileri, 36-37.

23 Dinmuhammed Ametbek, İran Dış Politikasının Jeopolitik Kodları, Balgat Çalışmaları Ed. Mehmet Seyfettin Erol, (Ankara: Ankasam 2017), 57.

24 Allahverdi Mehdiyev, *Azerbaycan-İran İlişkilerinde Stratejik Kültürün Rolü*, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2019), 83.

25 Habibli, *Güney Kafkasya'da Güvenlik Bağlamında İran-Azerbaycan İlişkileri*, 41.

vermekten de geri durmamıştır. Ancak bu kez Azerbaycan ülke bütünlüğünün bozulmasını kendi ülkesine örnek teşkil etmesinden endişe duyarak, 1992'de Karabağ Savaşı'nın durması için, birkaç kez Azerbaycan-İran arasında arabuluculuk yapmaya çalışmış fakat bir netice alamamıştır. 25 Şubat 1992'de İran hükümeti ev sahipliğinde Ermenistan devlet başkanları ile Tahran'da bir daha görüşme sağlanıp, ateşkes kararı alınmışsa da Ermeni ordusu ertesi gün Azerbaycan Türklerinin yaşadığı Hocalı'da²⁶ büyük bir katliam gerçekleştirmişlerdir. İran arabuluculuk yapmakta kararlılıkla devam etmiş ve 7-8 Mayıs tarihinde bir başka görüşme daha gerçekleştirmiştir. Gerçekleşen bu son ateşkes görüşmesinin akabinde Ermeni birlikleri tarafınca bu kez Şuşa kenti işgal edilmiştir.²⁷ İran'ın arabulucu olarak çabaladığı bu yıllar iki ülke ilişkilerinin altın çağı olarak değerlendirilebilir. Durağan geçmesine rağmen Azerbaycan, İran için bir ticari ortak olarak görünmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi NATO'nun bölgeye girme olasılığı endişesi, Türk varlığı veya ulusal bir kimlik inşa edilmeye çalışılması gibi sebeplerden ötürü İran, Ermenistan-Azerbaycan savaşlarında sadece arabuluculukla yetinmemiş, ticari ortaklıklar dahi düşünmüştür.²⁸ 1989 yılında kurulan Azerbaycan Halk Cephesi (AHC)'nin tüm çabalarına rağmen ülkedeki gerilim tırmanarak olağanüstü hâl ilân edilecek noktaya varmıştır. Bu süreçte Rusya ise bölgedeki karışıklıktan faydalanarak askeri birliklerini Bakü'ye göndermiş ve Rus Kızıl Ordu Birlikleri tarafından "Kara Ocak" veya "Kanlı Ocak" denilen bir hadisenin yaşanması kaçınılmaz olmuştur.²⁹

Tam da bu süreçte AHC'ye lider olarak seçilen Ebulfez Elçibey, beraberindeki AHC üyeleriyle ivme kazanan Ermeni işgallerine karşı etkin bir rol üstlenmiştir. Sınıra giden pek çok AHC üyesi, çıkan çatışmalar neticesinde hayatını kaybederken, *Azadlık* isimli bir yayın organı çıkaran AHC, Ebulfez Elçibey'in emri ile istiklâl ve vatan kavramlarını ele almaya başlamıştır. Bu tarihten itibaren Türk basınında da sıkça bahsi geçen Elçibey, 25-26 Şubat 1992 Hocalı Katliamı'ndan da Ayaz Mutallibov yönetimini ve Rusya'yı sorumlu tutmuştur. İstifa eden Mutallibov'un ardından Yakup Memmedov devlet başkanı olarak devam etmişse de 7 Haziran 1992 seçimleri neticesinde Ebulfez Elçibey Cumhurbaşkanı seçilmiştir.³⁰

Elçibey'in İktidarı, İran açısından rahatsız edici ve diplomasi hareketliliğinin yoğun olmadığı bir dönemdir. Zira bu süreçte Türkiye ile olabildiğince dostane ilişkiler kurmayı, Rusya'ya karşı mesafeli olmayı ve Güney Azerbaycan ile birleşmeyi hedefleyen Elçibey,³¹ Türk Milliyetçiliği yönü ve Türkiye dostluğu ile tanınmakta

26 Dağlık Karabağ bölgesinin önemli bir yerleşim merkezi olan Hocalı; Şuşa, Hankendi, Ağdam, Askeran 'ın bulunduğu mühim bir güzergâhta yer almaktadır. Ermeni işgalleri öncesi nüfusu 7 bini aşkın olan, hem Türk tarihi hem de kültürü açısından tampon bir statüye sahip Hocalı bu yönüyle sadece bir kasabadan ibaret değildir. Nitekim Karabağ için oldukça stratejik bir öneme sahiptir Daha fazlası için bkz. Beşir Mustafayev, "Ermeni Devlet Terörünün Eseri: 26 Şubat 1992 Hocalı Soykırımı Üzerine", 28.

27 Aliyev, *Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Dış Politikasının Oluşturulması Ve Azerbaycan-İran İlişkilerinin Siyasi Ve Askeri Boyutu*, 61-62.

28 Elahe Kulayı ve Usuli Kasım, "İran Ve Azerbaycan Arasındaki Güvenlik İlişkilerinin Nasıl Değiştiği", *Avrasya Çalışmaları Merkezi*, sy.10, (2012), 76.

29 Kızıl Ordu birlikleri tarafından gerçekleştirilen katliamda 117 Azerbaycan Türkü'nün yanı sıra 3 Tatar Türkü, 3 Yahudi, 6 Rus ve 2 Çeçen olmak üzere toplam 131 kişi hayatını kaybetmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Beşir Mustafayev, "Kuzey Azerbaycan'ın İkinci İstiklal Mücadelesi Tarihine Bir Bakış", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* sy. 208, (2014): 223.

30 Tuba Tombuloğlu, "Türk Basınında Ebulfez Elçibey", *Azerbaycan Türk Cumhuriyeti'nin Kuruluşunun 100. Yılında Er Kişi "Ebulfez Elçibey'e Armağan*, Yayına Haz: Sadettin Yağmur Gömeç, Tülay Yürekli, Müslüme Melis Çelikaş, Veysel Gökberk Manga, (Ankara: Berikan Yayınevi, 2018), 466-470.

31 Cenk Başlamış, "Ebulfez Elçibey: Karabağ'ı Geri Almak İsteyen, Rusya Ve İran'la Yıldızı Barışmayan

dır. Elçibey'in her platformda İran'da bulunan Azerbaycan Türklerinin millî haklarının çiğnenmesinin ve dillerinin yok sayılıp okullarda yasaklanmasının İran'ın geleceğine zarar vererek dağılmasına yol açabileceğini, yani İran'ın çok kısa bir süre zarfında parçalanarak Birleşik Azerbaycan'ın kurulacağını defaatle belirtmesi başta İran hükümeti tarafınca tehdit olarak algılanmıştır. Bu durum her iki ülke arası diplomatik ilişkilerde soğuk rüzgârlar estirmişse de Azerbaycan Dışişleri Bakanı ve beraberindeki heyetin İran'a ziyaret düzenlemesi, ikili münasebetlerin geliştirilmesi yönünde bir adım olarak algılanmaktadır. Bilhassa İran hükümetinin Elçibey'in iktidarına ve söylemlerine rağmen Tebriz'de ve Nahçıvan'da karşılıklı konsolosluklar açılmasını onaylaması da bir jest olarak değerlendirilmektedir. Öte yandan bu dönemin bir başka önemli gelişmesi de Azerbaycan'dan İran'a doğalgaz verilmesi ile Nahçıvan'a ulaşacak olan enerji boru hatlarının İran sınırlarından geçmesi sebebiyle kara ulaşım ağının geliştirilmesi hususunda da mutabakata varılmış olmasıdır. Bu gelişmeler İran'a yönelik söylemleriyle Elçibey döneminde ikili ilişkilerin durağanlaşmasına rağmen geliştirilmek istendiğini de göstermektedir.³²

Milliyetçilik, Laiklik, Radikal Dincilik, Sosyal Demokrasi ve Birleşik Azerbaycan gibi kavramlar ön planda tutulmuş olup; sanayileşme, modernleşme, bağımsız bir toplum ve eğitimin gelişim kaydetmesi Elçibey dönemi politikalarının öncelikleri olmuştur. Ayrıca "Kardeş ülke" söylemleriyle Azerbaycan ülke diplomasi-nin Türkiye tarafından desteklendiği bir süreçtir. Öte yandan ülkenin bütünlüğünü ve bağımsızlığını korumaya yönelik adımlar atan Elçibey'in politikalarına karşın³³ İran, sessiz kalıp, Azerbaycan'ı ve halklarını kötülemekten kaçınmış gibi görünmeyi tercih ederek Ermenilerin Laçın'ı işgallerinde Ermenistan'ı kınayan bir açıklama yaparak dostane bir tavır sergilemeye çalışmıştır. Karabağ dâhil, Azerbaycan'ın bağımsızlığından yana olduğunu belirtmiştir. Zira İran'ın ılımlı bir siyaset yürütmesi ülkesinde çoğunlukta bulunan Azerbaycan Türklerinin varlığı ile ilişkilendirilmektedir.³⁴

4 Haziran 1993 tarihi Ebulfez Elçibey ve Azerbaycan Halk Cephesi iktidarının sonlanıp, yeni bir dönemin de başlangıcı sayılmaktadır. Aynı yıl 3 Ekim 1993 seçimlerinde Haydar Aliyev Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Bir kargaşa ortamında göreve gelen Aliyev, Elçibey'in aksine uluslararası arenada daha ılımlı politikalar yürütmeyi hedeflemiştir. Özellikle de İran'a yönelik milliyetçi söylemlerin yerine dostane ilişkilerin geliştirilmesini öngörmüştür. Aliyev, öncelikli olarak ülke içi karışıklıkları bertaraf ederek istikrar sağlamaya çalışmış ve başarılı olmuştur. Aliyev dönemi adeta uluslararası politikalarda köklü reformlara gidilen yepyeni bir dönemdir. Bu maksatla 24 Eylül 1993'de Bağımsız Devletler Topluluğu (BTD)'na üye olunmuştur.³⁵ Dolayısı ile Elçibey'den sonra Haydar Aliyev halkın nazarında bir kurtarıcı olarak yer edinmiştir. Haydar Aliyev dönemi

Türkiye Sevdalısı Azeri Lider", (2022): erişim 27 Mart 2023, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-53873112>.

32 Atay Akdevelioğlu, "İran İslâm Cumhuriyeti'nin Orta Asya Ve Azerbaycan Politikaları", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, c.1, sy.2, (2004): 148.

33 Habibli, *Güney Kafkasya'da Güvenlik Bağlamında İran-Azerbaycan İlişkileri*, 47,52.

34 İran hükümetinin Elçibey'in politikalarına sessiz kalması iki şekilde değerlendirilmektedir. Görünüşte dost olarak Azerbaycan'ın yanında yer alıp, teorik olarak Ermeni işgallerini desteklemesi ve Rusya tarafından teşkil edilen AHC muhaliflerini desteklemesi. Daha fazlası için bkz. Akdevelioğlu, "İran İslâm Cumhuriyeti'nin Orta Asya Ve Azerbaycan Politikaları", 149.

35 Haydar Aliyev, 1969-1982 tarihlerinde Komünist Parti I. Sekteri, 1982-1988 SSCB Başkan Yardımcılığı- Politbüro, 1990 Azerbaycan Yüksek Sovyet Nahcivan Milletvekili, Eylül 1991'de Nahcivan Muhtar Cumhuriyeti Yüksek Meclisinin Başkanlığı gibi önemli görevlerde bulunmuştur. Daha fazlası için bkz. Bahadır Karimov, *Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Dış Politikası (1993-2003)*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 24-26.

nin İran ilişkilerinde önceki dönemlerin Milliyetçi söylemleri geri planda kalmış, Güney Azerbaycan meselesi yine önemli bir yer edinmiştir.

İki ülke arası münasebetler karşılıklı ve çözüm odaklı ilerleme kararlılığında Aliyev döneminde de devam etmiştir. Çünkü Kafkas politikası açısından İran'ın kullanabileceği en önemli uluslararası araç coğrafi konumu olacağından; Karabağ meselesinden ötürü Türkiye ve Azerbaycan'ın kapılarının Ermenistan'a kapalı olması ve Gürcistan'da siyasi istikrarsızlığın yaşanması, Ermenistan'ın İran'ı bir çıkış kapısı olarak görmesini sağlamıştır. Azerbaycan'ın da Nahçıvan'a ulaşabileceği tek kara yolu İran topraklarından geçmektedir. Bu sebeple İran, uluslararası temaslar kurabilmek için coğrafi konumunu avantaja dönüştürerek siyasi ve ekonomik münasebetler kurmaya çalışmıştır.³⁶ İran'ın, 12 Mart 1992 tarihinde Azerbaycan'ın bağımsızlığını resmen tanımasıyla iki ülke arasında resmî ziyaretler sınırların açılması, ulaşımın kolaylaşması, kültürel münasebetlerin geliştirilmesi gibi gelişmeler Aliyev öncesinde başlamıştır. Öte yandan 1990'da İran İslam Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Ali Haşimî Refsancani ve 1991'de İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Velayeti Bakü'ye, 1992'de Azerbaycan'dan bir heyet Tahran'a giderek görüşmeler sağlanmıştır. Bu gelişmeler daha çok Ermeni işgalleri hususunda olmakla beraber İran yeniden arabuluculuk yapmaya çalışmıştır. Aliyev ise daha Nahçıvan Muhtar Cumhuriyeti Yüksek Meclisi Başkanlığı görevindeyken, İran'a resmî bir ziyareti esnasında, dinî liderleri Seyit Ali Hamaney ve Cumhurbaşkanı Rafsancani ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşmeler esnasında çeşitli alanlarda işbirliği ve karşılıklı yardım antlaşmaları imzalanmıştır. Akabinde Rafsancani de Azerbaycan'a bir iade-i ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyaretler neticesinde iki ülke arasında kültürel ve sosyal mahiyetli antlaşmalara varılmış ve ekonomik işbirliği kararı alınmıştır.³⁷ İran hükümeti; Karabağ Savaşı'nın başladığı bu tarihlerde Kafkasları Basra'ya bağlayan köprü, demiryolu ve otoyol gibi projelere ümit bağlamıştır. Bunun yanı sıra Hazar'da bulunan hidrokarbon kaynaklarının uluslararası arenada rol üstlenmesi için de çaba sarf etmiştir.³⁸ Ancak uluslararası diplomaside ABD merkezli sorunlar yaşamasıyla Hazar'da bulunan hidrokarbon kaynaklardan istediği kadar faydalanamayıp sadece Türkmenistan ile antlaşmalar yapmakla yetinmiştir.³⁹

29 Haziran-2 Temmuz tarihlerinde İran'ı ziyaret eden Aliyev'in gündeminde tekrar karşılıklı iş birlikleri yer almıştır. Gerçekleşen görüşmeler neticesinde İran hükümeti Aliyev'in isteği üzerine Ermeni işgallerini kınayıcı bir demeç yayınlamıştır. 1996 Mayıs'ında; Meşhed-Sereks- Tecen Demiryolu'nun açılışına iştirak eden Aliyev, İran hükümetinden Azerbaycanlı muhacirlere yardım sözü almış, Aralık 1997'de İran'da gerçekleşen İslam Konferansı Teşkilatı'na katılmak için yeniden İran'a gitmiştir. Cumhurbaşkanı Hatemi ile görüşmesinin ardından İran hükümeti ile Azerbaycan arasında Ermenistan'ın taciz edici eylemlerini itham eden bildiri resmen kabul edilmiştir. 2002 yılında gerçekleşen bir diğer görüşme Hazar'ın statüsüne yönelik olup, Haydar Aliyev'in vefatından önce İran hükümeti ile yaptığı son resmî görüşme 2003 Nisanında İran Dışişleri Bakanı Harrazi ile gerçekleşmiştir. Bu ziyaret dostane bir ziyaret olarak belirtilerek ekonomik iş birlikleri değerlendirilmiştir.⁴⁰

36 Sinkaya, *İran'ın Kafkasya Politikası, Kafkasya'da Değişim Dönüşüm Avrasya Üçlemesi III*, 236-237.

37 Elçin Neciyev ve Teymur Gasımlı, "Azerbaycan İran İlişkileri (1991-2018)", *Anemon Muş Alpaslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.8, sy.4, (2020): 1268-1269.

38 Sinkaya, *İran'ın Kafkasya Politikası, Kafkasya'da Değişim Dönüşüm Avrasya Üçlemesi III*, 237.

39 Mustafa Gökçe ve Hasan Işık "Orta Asya Enerji Nakil Hatları Yeni İpek Yolu mu?", *Uluslararası İpek Yolu'nun Yükselişi ve Türk Dünyası Sempozyumu*, Yükselen İpek Yolu Ed. Fahri Atasoy, c.1, (Ankara 2016), 204.

40 Neciyev, Gasımlı, "Azerbaycan İran İlişkileri (1991-2018)", 1269.

3.2 İlham Aliyev Dönemi: Azerbaycan-İran Münasebetlerinin Günümüzdeki Yansımaları Ve II. Karabağ Savaşı

Bağımsızlık sonrası Azerbaycan'ın politikası üç hususta şekillenmiştir. Bunlardan elbette ilk akla gelen Ermeni işgalleri olup, diğer iki konu da İran-Rusya arasında istikrarlı bir devlet olarak devam edebilmek ve Hazar'ın statüsü-ağırlıklı petrol ihracatı yapmaya yöneliktir. Tüm bu hususlar göz önünde bulundurulduğunda Azerbaycan'ın yeni dönemde ABD-İsrail merkezli bir dış politika yürütmesi tabiidir. Dolayısıyla babasının vefatı sonrası Cumhurbaşkanı olarak seçilen İlham Aliyev, dış politikada batı yönlü hareket etmişse de İran ile ilişkilerin geliştirilmesi de onun öncelikli politikaları arasında yer almaktadır. İlham Aliyev döneminde de geç olmadan resmî ziyaretler başlamıştır. Bu bağlamda 2004-2005 yıllarının ilk aylarında Bakü'ye ilk resmî ziyareti Tahran yönetimi gerçekleştirmiştir. Söz konusu ziyarette İran, Hazar petrol boru hatlarının güvenliğini üstlenen ABD'nin Azerbaycan'a asker çıkarmasından endişe duymuştur.⁴¹

2004 yılı bitmeden dönemin Cumhurbaşkanı Seyyid Muhammed Hatemi tekrar Bakü'ye bir ziyaret gerçekleştirmiş; dostluk antlaşmaları yenilenmiş, Tebriz'de Azerbaycan Başkonsolosluğu sorunu çözülmüş ve 2005'de bu kez Aliyev Tahran'a bir resmî ziyaret gerçekleştirmiştir. Her iki ülke arasında hidro-enerji, maliye, sınır, kültür vs. alanlarda antlaşmalar imzalanmıştır. Aynı yılın Aralık ayında bu kez İran Cumhurbaşkanı Mahmut Ahmedî Nejat, gaz-boru hattının Nahçıvan'daki açılışına katılmıştır ve burada her iki ülke arasında enerji işbirliklerine yönelik yeni bir antlaşma imzalanmıştır. 2006 yılının Haziran ayında Bakü'de gerçekleşen Ekonomik İşbirliği Zirvesi'nde İlham Aliyev, İran ile ikili ilişkilerin oldukça dostane ve karşılıklı işbirlikleri doğrultusunda seyrettiğini belirtmiştir.⁴² Bu bağlamda İlham Aliyev'in, babası Haydar Aliyev gibi gerek İran'a gerekse batıya karşı denge siyaseti yürüttüğü söylenebilir.⁴³ Her ne kadar batı yönlü faaliyetler yürütse de Güney Azerbaycan meselesi İlham Aliyev'in daima önemseydiği bir husus olmuştur. Bunu zaman zaman söylemleriyle de belirten Aliyev'in; dünyadaki tüm Azerbaycan halkının Cumhurbaşkanı olduğunu söylemesi bu durumu destekler niteliktedir.⁴⁴

Resmî ziyaretlerin devam etmesi iki ülkenin de barış odaklı olduğunu göstermekte olup bu doğrultuda 21 Ağustos 2007'de Ahmedî Nejat Bakü'ye, aynı yıl Ekim ayında Aliyev ve Ahmedî Nejat Hazar kıyısındaki ülke başkanları ikinci zirvesine katılmışlardır. Zirve sonrası yaptıkları açıklamada iki ülke münasebetlerinin sosyo-ekonomi gibi pek çok sahada gelişme gösterdiğini belirtmişlerdir. Benzeri bir ziyaret 2009 yılında da gerçekleşmiştir. İran dinî lideri Hamaney ile görüşmesinin ardından Aliyev, sadece komşuluk ilişkilerinin değil iş birlikleri açısından da İran ile başarılı bir yol kat ettiklerini belirtmiştir. Liderlerin karşılıklı ziyaretleri bu şekilde devam etmiştir. 23 Ocak 2014'de Uluslararası Ekonomi Forum toplantısı münasebetiyle dönemin yeni İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani ile Davos'ta bir araya gelen İlham Aliyev, karşılıklı işbirliklerin genişletilmesi için görüştiklerini belirterek aynı sene 9 Nisan'da İran'a üçüncü bir ziyaret daha gerçekleştirmiştir. Mevkidaşı Ruhani, dinî lider Hamaney, Ulaştırma, Bilgi ve Teknoloji Bakanı Mahmut Vaezi ile görüşerek her iki ülke arasında çeşitli alanları kapsayan yeni antlaşmalar imzalanmıştır.⁴⁵ 2015'de

41 Aliyev, *Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Dış Politikasının Oluşturulması Ve Azerbaycan-İran İlişkilerinin Siyasi Ve Askeri Boyutu*, 76.

42 İlham Aliyev, 2006 yılı başlarında atom enerjisi mevzusu ile ilgili vermiş olduğu bir demeçte İran'a uygulanan ambargoları da kınadığını belirtmiştir. Neciyev, Gasımlı, "Azerbaycan İran İlişkileri (1991-2018)", 1269.

43 Elnure Celilova, *Güvenlik Politikaları Bağlamında Azerbaycan-İran İlişkileri*, (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 48.

44 Mehdiyev, *Azerbaycan-İran İlişkilerinde Stratejik Kültürün Rolü*, 85.

45 Bahsi geçen antlaşmalar; Gençlik-Spor, Olağanüstü haller, Marazad Hidroelektrik istasyonların

Birleşmiş Milletler Güvenlik konseyi ülkelerinin (P5+1) İran ile nükleer antlaşmasına varması, İran Azerbaycan ilişkilerini de olumlu yönde etkileyerek ekonomik işbirliklerin önünü açmıştır. Bu bağlamda 2016 yılında iki ülke arasında; enerji, sağlık, kültür ve ulaşım alanlarında çeşitli antlaşmalar imzalanmıştır. Bu antlaşmaların neticesinde İran, Azerbaycan ekonomisine yatırım yapmayı, Azerbaycan’da yeni Reşt-Astana demiryolu inşası için gerekli finansı sağlamayı kabul etmiştir. 2017’de İlham Aliyev’in Tahran ziyareti yine son derece önem taşımaktadır.⁴⁶

2020 yılında ise yaşanan gelişmeler ve yapılan antlaşmalara rağmen İran’ın hâlâ gelişmiş bir Azerbaycan istemediği anlaşılmaktadır. Bilhassa İkinci Karabağ Savaşı bu durumu destekler niteliktedir. Azerbaycan ordularının 27 Eylül’de başlayıp, 44 gün süren ve 10 Kasım tarihinde kesin zaferleriyle sonuçlanan İkinci Karabağ Savaşı⁴⁷ ve Şuşa’nın işgalden kurtuluşu İlham Aliyev tarafından bir “Vatan Muharebesi” olarak tanımlanmıştır. Öte yandan “Karabağ bizimdir, Karabağ Azerbaycan’dır” diyerek halkı tek bir yumruk halinde birleştirmeye çalışan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev’in Şuşa’nın işgalden kurtarıldığı haberinin ardından 8 Kasım 2020 tarihi Azerbaycan tarihine Zafer Bayramı olarak altın harflerle yazılmıştır.⁴⁸ II. Karabağ Savaşı’nda Rusya-Ermenistan-İran eksenine karşılık Türkiye-Azerbaycan birliği göze çarpmaktadır.⁴⁹ İran hükümetince savaşın tarafsız olarak karşılandığı belirtilse de esasında Ermenistan’ın desteklediği netlik kazanmıştır. Zira Ermenistan yönetimi, İran’ın Karabağ Savaşı sırasındaki tutumundan memnuniyet duyduğunu dile getirmiş, hatta İran’ın Ermeni birliklerine destek dahi verdiği anlaşılmıştır.⁵⁰ İran ise tüm bu suçlayıcı ithamları reddetmiş, hatta Refsancani’nin oğlu II. Karabağ Savaşı esnasında babasının I. Karabağ Savaşı anılarını derleyerek daha o dönemlerde İran’ın arabuluculuk yaptığına dikkat çekmiştir.⁵¹ Ancak İran’ın Ermenistan sınırında Ermeni birliklerine ait araçlarla medyaya yansımaları beklen-gör siyasetinin Ermenistan lehine değiştiğini düşündürmekte olduğundan bu durum gerek Azerbaycan hükümetince gerekse Türkiye tarafından kınanmış ve tepki toplamıştır.⁵² Nitekim İran, Azerbaycan’ın toprak bütünlüğünden yana olduğunu her platformda dile getirmesine rağmen II. Karabağ Savaşı’nda tutarsız davranışları ile gündem olmuştur. Karabağ sorununun çözümünden yana olduğunu belirtmişse de bunun savaş yoluyla olmamasını dile getirmiş ve II. Karabağ Zaferi sonrası açılması öngörülen Nahçıvan-Zengezur Koridoru projesinden de rahatsızlık duyarak söz konusu

yapım aşaması gibi konuları kapsamaktadır. Detaylı bilgi için bkz: Neciyev, Gasımlı, “Azerbaycan İran İlişkileri (1991-2018)” 1270.

46 Azerbaycan Ekonomi Bakanı Şahin Mustafayev; bu tarihe kadar İran’ın toplam 2,7. milyar dolar Azerbaycan ekonomisine katkı sağladığını, İran’ın da petrolden elde ettiği kârın 1,7. milyar dolar olduğunu belirtmiştir. Bkz. Sabir Askeroğlu, “İlham Aliyev’in Tahran Ziyareti: Azerbaycan-İran İlişkileri” (2017), İRAM (İran Araştırmaları Merkezi), erişim 2 Nisan 2023, <https://iramcenter.org/ilham-aliyevin-tahran-ziyareti-azerbaycan-iran-iliskileri-521>.

47 Hacı Mehmet Boyraz ve Oğuz Güngörmez, “Karabağ Zaferi’nin Anatomisi” (2020), erişim 2 Nisan 2023 <https://www.setav.org/karabag-zaferinin-anatomisi/>.

48 “Vətən Müharibəsi”, (trz), erişim 4 Nisan 2023, <https://president.az/az/pages/view/azerbaijan/karabakh2>.

49 Dinmuhammet Ametbek, İran Dış Politikasının Jeopolitik Kodları, Balgat Çalışmaları, 61

50 “İran’ın Qarabağ Müharibəsindəki Rolu Yenidən Gündəmdə”(trz), erişim 4 Nisan 2023, https://musavat.com/news/iranin-qarabag-muharibesindeki-rolu-yeniden-gundemde_146512.html?d=1.

51 Detaylı bilgi için bkz: Yaser Hashimi “2020) «رؤیاتی جالب از حضور آیت الله هاشمی رفسنجانی در منطقه قره باغ»», erişim 4 Nisan 2024, <https://bit.ly/3wB2cS3>.

52 Ufuk Başar, “İran Karabağ Savaşı’nın Kaybedeni mi?”, İran Karabağ savaşının kaybedeni mi? (aa.com.tr) (2020): Erişim: 04.Nisan 2023.

projenin gerçekleşmemesi için Rusya ile görüşmeler gerçekleştirmiştir. Keza İran neredeyse 28 yıl boyunca Ermenistan ile olan sınırını açık tutarak bölgedeki popülaritesini düşürmektedir. Netice itibariyle her iki ülke arasında yaşanan son hadiselerle de ikili münasebetlere soğukluk girmesi kaçınılmaz olacaktır.⁵³

İran topraklarında Azerbaycan Türklerinin çoğunlukta olması, Azerbaycan ve Türkiye'nin geçmişten gelen dostlukları İran için günümüzde bile tehdit teşkil ettiğinden, Tahran yönetimi Türkiye ile ilişkilerinde de daima bunu göz önünde bulundurmaktadır. Azerbaycan dış politikasına Türkiye'nin nüfuz edeceği düşüncesine kapılarak Azerbaycan-Ermenistan savaşlarında Rusya'nın Ermenileri desteklemesine göz yumması bunun bir sonucu olarak değerlendirilmektedir.⁵⁴ Türkiye ise II. Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'a fiili destek vermenin yanı sıra gönül bağı ile bir millet iki devlet olarak Azerbaycan'ın yanında olmuştur. Bakü Azadlık Meydanı'nda düzenlenen Zafer Geçidi esnasında Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın okumuş olduğu şu dizeler ise Türkiye'nin Azerbaycan dostluğunu ve II. Karabağ Savaşı'ndaki tutumunu göstermektedir:⁵⁵

“Arası Ayırdılar, Mil ilen doyurdular. Men senden ayrılmazdım zor ilen ayırdılar. Ay Laçın, can Laçın, men sene gurban Laçın..Güzelliğine Kurban olduğumuz Laçın artık özgürdür. Laçın gibi Şuşa gibi Fuzuli, Cebrail, Zengilan, Ağdam ve Kelbecer de artık özgürdür.”

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Söz konusu çalışmada Azerbaycan-İran ilişkilerinin 1940'dan günümüze kadarki seyri incelenmiş olup, ilk olarak iki ülke diplomasinin 1940'dan önce ne şekilde başladığı irdelenmiştir. Çarlık Rusya döneminde 1813 Gülistan, 1828 Türkmençay antlaşmalarının Azerbaycan'ı ikiye bölerek Güney Azerbaycan'ın İran sınırlarına dâhil edilmesi Azerbaycan-İran ilişkilerinin soğuk bir şekilde başladığını ve günümüze kadar olan yansımalarını ortaya koymaktadır. Özellikle de 1940 sonrası Güney Azerbaycan Türklerinin milliyetçi tutumları İran yönetimini rahatsız edecek boyuta ulaşmıştır. Öte yandan SSCB'nin bölgede nüfuz sağlamaya çalışması İran ve Rusya'yı müttefik olarak yakınlaştırmıştır. Zamanla Stalin yönetiminin İran ile vardıkları petrol antlaşmaları bölgeden çekilmelerini sağlamışsa da 1991'de SSCB'nin dağılması ile Azerbaycan bağımsızlığını elde etmiş böylece ilk diplomatik temasların Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin son Cumhurbaşkanı Ayaz Mutallibov döneminde başlamıştır. Ancak dönemin talihsiz hadiseleri olan Karabağ Savaşı, Şuşa'nın Ermeniler tarafından işgali ve Hocalı Katliamı'nın Mutallibov yönetimi dönemine rastlaması Ebulfez Elçibey'in Cumhurbaşkanı olarak seçilmesine olanak sağlamıştır. Azerbaycan-İran ilişkilerinin Elçibey döneminde farklı bir boyuta dönüşmesi göze çarpmış olup, Azerbaycan'da milliyetçilik söylemlerinin ön planda tutulması İran'ı tehdit ve tedirgin edecek seviyeye ulaştığı görünmüştür. Ancak bu dönemde esen soğuk rüzgârların Haydar Aliyev döneminde daha ılımlı bir vaziyete dönüştüğü fark edilmiştir. Karşılıklı resmî ziyaretler ve sosyo-kültürel, ekonomi ve ulaşımda işbirliği antlaşmaları iki ülke münasebetlerinin geliştiril

53 Yalçın Sarıkaya, "İran'ın İkinci Karabağ Savaşı Tutumu: Takke Düştü Kel Göründü", *Giresun Üniversitesi, İdari Ve İktisadi Bilimler Dergisi*, c.7, sy.1 (2021): 94-95.

54 Ensari Hallaç, *1979 Sonrası İran İslam Devrimi Sonrası Türkiye-İran İlişkileri*, (Bursa: Bahçeşehir Üniversitesi, Siyaset Bilimi Enstitüsü, Küresel Siyaset Ve Uluslararası İlişkiler, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2020), 40.

55 "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Türkiye ve Azerbaycan Sırt Sırtta Verdikleri Sürece Allah'ın İzniyle Zorlukları Aşmaya, Başarıdan Başarıya Koşmaya Devam Edecektir" (2020), erişim 4 Nisan 2023, Cumhurbaşkanı Erdoğan: "Türkiye ve Azerbaycan sırt sırtta verdikleri sürece Allah'ın izniyle zorlukları aşmaya, başarıdan başarıya koşmaya devam edecektir" | Türkiye Cumhuriyeti | İletişim Başkanlığı (iletisim.gov.tr).

mek istendiğini göstermektedir. Dolayısıyla Azerbaycan halkının nazarında Haydar Aliyev bir kurtarıcı olarak yer edinmiştir. Vefatı sonrası Cumhurbaşkanı seçilen oğlu İlham Aliyev döneminde Batı yönlü bir politika ağır basmışsa da İran ile ilişkiler ihmal edilmemiştir. Ancak 2020'de II. Karabağ Savaşı'nın yaşanması ile İran'ın tutumunun değişmesi dikkate değerdir. Çünkü İran topraklarında Azerbaycan Türklerinin çoğunlukta olması, Azerbaycan ve Türkiye'nin geçmişten gelen dostlukları İran için günümüzde bile tehdit teşkil ettiğinden, Azerbaycan dış politikasına Türkiye'nin nüfuz edeceği düşüncesine kapılarak Azerbaycan-Ermenistan savaşlarında Rusya'nın Ermenileri desteklemesine göz yumduğu aşikâr olan Tahran yönetimi, Türkiye ile ilişkilerinde de daima bunu göz önünde bulundurmaktadır. Nitekim II. Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan zafer elde ederken, her platformda Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü savunan İran ise 28 yıl boyunca Ermenistan ile olan sınırını açık tutmakla kalmayıp, bu savaşta tarafsız olduğunu belirterek Ermenistan'a destek tavırları ile şüpheleri üzerine çekmiş ve gerek Azerbaycan yönetimi gerekse Türkiye tarafından da kınanmıştır. Bu bağlamda İran'ın bölgedeki popülaritesi düşmekte; iki ülke münasebetlerinde de soğuk rüzgârların esmesi kaçınılmaz olacaktır.

KAYNAKÇA

Akdevelioğlu, Atay. "İran İslâm Cumhuriyeti'nin Orta Asya Ve Azerbaycan Politikaları", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, c.1, sy.2 (2004): 129-160.

Aliyev, Azer. *Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Dış Politikasının Oluşturulması Ve Azerbaycan-İran İlişkilerinin Siyasi Ve Askeri Boyutu*, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.

Dinmuhammed, Ametbek. *İran Dış Politikasının Jeopolitik Kodları*, Balgat Çalışmaları Ed. Mehmet Seyfettin Erol, Ankara: ANKASAM 2017.

Arazoğlu. *Kısa Azerbaycan Tarihi*, Bütöv Azerbaycan Kütüphanesi Tarih Serisi (Bütöv Azerbaycan Birliyi), Bakü: (Trz).

Cavadova, Z.E. *Şimal-Garbi Azerbaycan (Tarihi-Demografik Araştırma)*, Bakü: Bakü Devlet Üniversitesi Tarih Fakültesi, İlim Şurası, 1999.

Celilova, Elnure. *Güvenlik Politikaları Bağlamında Azerbaycan-İran İlişkileri*, Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Deik (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu), "Azerbaycan Ülke Bülteni", Deik/Türk-Azerbaycan İş Konseyi, 2013.

Geniyev, Hesên. *Azerbaycan Tarihi (En Kadim Zamanlardan XXI. Asrın İlkonilliklerine Dek)*, Elm ve Tahsil Neşriyyatı, Bakü 2019.

Gökçe, Mustafa – Işık, Hasan. "Orta Asya Enerji Nakil Hatları Yeni İpek Yolu Mu?", *Uluslararası İpek Yolu'nun Yükselişi Ve Türk Dünyası Sempozyumu, Yükselen İpek Yolu* Ed. Fahri Atasoy, c.1 (Ankara 2016), 201-211.

Kulayi, Elahe-USuli, Kasım. "İran Ve Azerbaycan Arasındaki Güvenlik İlişkilerinin Nasıl Değiştiği", *Avrasya Çalışmaları Merkezi*, sy.10, (2012): 75-94.

Habibli, Gültekin. *Güney Kafkasya'da Güvenlik Bağlamında İran-Azerbaycan İlişkileri*, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Hallaç, Ensari. *1979 Sonrası İran İslam Devrimi Sonrası Türkiye-İran İlişkileri*, Bursa: Bahçeşehir Üniversitesi, Siyaset Bilimi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

İbadov, Adalet. *Azerbaycan Dış Politikasında Karabağ Sorunu Ve Ermeni Sorunu: Çözümler Öneriler*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.

İran Eğitim Araştırma Ve Planlama Kurumu, İran Coğrafyası, Tüm Alanlar (Teorik-Teknik Ve Mesleki-Önlisans), İran Coğrafyası - 10. Sınıf, Lise 2. Dönem – 11 Sınıf Ortası, Tahran: Ders Kitabı Basım Ve Yayın Şirketi, 2.Baskı, 2016.

Kafkasyalı, Ali. *İran Coğrafyasında Türkler*, İstanbul: Bilge Oğuz Yayınevi, 2011.

Karimov, Bahadır. *Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Dış Politikası (1993-2003)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Koday, Zeki. "İran'ın İdari Coğrafya Analizi", *Doğu Esintileri Dergisi*, sy.12, (2020): 143-154.

Mehdiyev, Allahverdi. *Azerbaycan-İran İlişkilerinde Stratejik Kültürün Rolü*, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Mustafayev, Beşir. "Ermeni Devlet Terörünün Eseri: 26 Şubat 1992 Hocalı Soykırımı Üzerine", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, c.8, sy. 29, (2011): 23-41.

Mustafayev, Beşir. "Kuzey Azerbaycan'ın İkinci İstiklal Mücadelesi Tarihine Bir Bakış", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* sy. 208, (2014): 219-228.

Neviyev, Elçin-Gasımlı, Teymur. "Azerbaycan İran İlişkileri (1991-2018)", *Anemon Muş Alpaslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.8, sy.4, (2020): 1267-1273.

Nuriyeva, İrade. *Azerbaycan Tarihi (En Kadim Zamanlardan XXI. Asrın Evvellerine Dek)*, Bakü: Azerbaycan Respublikası Tahsil Nazırlığı, Mütercim, 2015.

Sarıkaya, Yalçın." İran'ın İkinci Karabağ Savaşı Tutumu: Takke Düştü Kel Göründü", *Giresun Üniversitesi, İdari Ve İktisadi Bilimler Dergisi*, c.7, sy.1, (2021): 84-103.

Sinkaya, Bayram. *İran'ın Kafkasya Politikası, Kafkasya'da Değişim Dönüşüm (Avrasya Üçlemesi Iı)*, Der. Mustafa Aydın, 1. Baskı, Ankara: Nobel Yayınları, 2012.

Tombuloğlu, Tuba. "Türk Basınında Ebulfez Elçibey", *Azerbaycan Türk Cumhuriyeti'nin Kuruluşunun 100. Yılında Er Kişi "Ebulfez Elçibey'e Armağan*, (Yayına Haz: Sadettin Yağmur Gömeç, Tülay Yürekli, Müslüme Melis Çelikleş, Veysel Gökberk Manga), 465-482. Ankara: Berikan Yayınevi, 2018.

Velidi, Ahmet Zeki. *Azerbaycan'ın Tarihi Coğrafyası*, Türkçeden Azerbaycan Diline Trc. Budad-Vaqif Piriyeve, Bakü: Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Tarih Enstitüsü, 2009.

ELEKTRONİK KAYNAKÇA:

Askeroğlu, Sabir. "İlham Aliyev'in Tahran Ziyareti: Azerbaycan-İran İlişkileri" (2017): İRAM (İran Araştırmaları Merkezi), erişim 2 Nisan 2023, <https://iramcenter.org/ilham-aliyevin-tahran-ziyareti-azerbaycan-iran-iliskileri-521>.

Başar, Ufuk "İran Karabağ Savaşı'nın Kaybedeni mi?", İran Karabağ savaşının kaybedeni mi? (aa.com.tr) (2020): erişim 04.Nisan 2023.

Başlamış, Cenk. "Ebulfez Elçibey: Karabağ'ı Geri Almak İsteyen, Rusya Ve İran'la Yıldızı Barışmayan Türkiye Sevdalısı Azeri Lider", (2022): erişim 27 Mart 2023, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-53873112>.

Boyras, Hacı Mehmet ve Güngörmez Oğuz. "Karabağ Zaferi'nin Anatomisi" (2020): erişim 2 Nisan 2023 <https://www.setav.org/karabag-zaferinin-anatomisi/>.

"Cumhurbaşkanı Erdoğan: Türkiye ve Azerbaycan Sırt Sırta Verdikleri Sürece Allah'ın İzniyle Zorlukları Aşmaya, Başarıdan Başarıya Koşmaya Devam Edecektir" (2020), erişim 4 Nisan 2023, Cumhurbaşkanı Erdoğan: "Türkiye ve Azerbaycan sırt sırta verdikleri sürece Allah'ın izniyle zorlukları aşmaya, başarıdan başarıya koşmaya devam edecektir" | Türkiye Cumhuriyeti | İletişim Başkanlığı (iletisim.gov.tr).

Hashimi, Yaser. “(2020)“روایتی جالب از حضور آیت الله هاشمی رفسنجانی در منطقه قره باغ“): erişim 4 Nisan 2024, <https://bit.ly/3wB2cS3>.

“İran'nın Qarabağ Müharibəsindəki Rolu Yenidən Gündəmdə” (trz), erişim 4 Nisan 2023, https://musavat.com/news/iranin-qarabag-muharibesindeki-rolu-yeniden-gundemde_146512.html?d=1.

Vətən Müharibəsi”, (trz), erişim 4 Nisan 2023, <https://president.az/az/pages/view/azerbaijan/karabakh2>.